

FAMÍLIES I SISTEMES ESCOLARS A L'ÀFRICA NEGRA: ELS EWE DE TOGO I ELS ASANTE DE GHANA

Miquel Reynés

Universidad Camilo José Cela

Madrid

La comunicació que proposem té dos apartats. El primer, més breu que el segon, és una revisió de les investigacions qualitatives, antigues i més recents, que s'han fet sobre la demanda d'educació als països de l'Àfrica negra o subsahariana (a partir d'aquí, només "Àfrica"). La segona és una síntesi d'una recerca sobre aquest mateix tema que l'autor va dur a lloc, el 2005 i el 2006, entre les famílies Ewe de Togo i les Asante de Ghana, dues ètnies i països de l'Àfrica de l'Oest (Reynés, 2010). Els objectius principals són, d'una banda, mostrar la diversitat d'aproximacions al nostre tema, així com les mancances a què han de front per explicar el fenomen de l'escolarització a Àfrica; de l'altra, destacar la importància que sembla tenir la percepció de la pròpia capacitat dels pares per influir en el procés d'escolarització del seus fills, factor que marca les diferències de les pràctiques escolars, fins i tot en contextos relativament diferents.

La demanda d'educació als països africans

Des de mitjans dels anys 90 del segle XX, sense oblidar alguns antecedents dels anys 70 i 80, s'ha incrementat considerablement el volum de treballs dedicats a la demanda d'educació, és a dir, als factors que poden influir en que pares i fills decideixin anar a l'escola i continuar l'escolarització. No ens aturarem aquí a revisar els estudis de caire quantitatiu que, des de la sociologia o l'economia, han intentat mesurar el pes de les principals variables demogràfiques, econòmiques i socials que influeixen en l'escolarització, com són ara el nivell d'estudis dels pares, la renda o la mida i composició de les famílies. El seu valor és evident, però ens interessen més els estudis qualitius que han intentat trobar el sentit i els motius que les famílies exposen per explicar les seves decisions.

No obstant això, descriurem breument en la nostra comunicació la perspectiva econòmica sobre la demanda d'educació i els resultats d'alguns dels seus estudis, que han intentat explicar el desenvolupament dels sistemes escolars africans fixant-se en els costos de l'educació per a les famílies i les expectatives o resultats esperats de l'escolarització (es pot trobar una síntesi a Banerjee i Duflo, 2012, c. 3, i a Bommier i Shapiro, 2001). Així, el gruix d'aquest apartat es dedicarà a estudis sociològics o antropològics que han estudiat fenòmens escolars generals, com ara les representacions socials que es fan les famílies (o grups més amplis com les ètnies) de l'escola, les estratègies escolars (decisions com quan, qui, fins a quin nivell i a quin centre escolaritzar) o més concrets com l'abandonament i la no-escolarització, la confiança de menors entre famílies o el treball infantil. Un resum d'aquest plantejaments es troba a Clignet (1994), Gérard (2001), Lange (2006) o Lange i Martin (1995).

En general, els estudis que resumirem a la ponència han descrit unes representacions i unes estratègies escolars "condicionades". L'escolarització és positiva però no d'una manera global i homogènia. L'Estat no facilita el procés i les famílies, que han d'assumir bona part de la responsabilitat escolar, poden cercar cobrir uns mínims escolars que legitimin socialment les seves decisions o que facilitin la integració

social del seus fills, ja que, econòmicament, l'escola només és rentable a partir de la secundària superior. Si no es pot arribar fins aquest nivell el valor de l'escola és relatiu.

L'escolarització entre els Ewe i els Asante

A partir d'alguns dels estudis comentats al primer apartat, es va començar el 2005 una investigació que cercava identificar i descriure les pràctiques o estratègies escolars de les famílies -amb fills d'edats fins a setze anys- de dues ètnies: els Ewe de Togo i els Asante de Ghana. Per fer-ho possible es varen realitzar entrevistes qualitatives amb 29 famílies Asante i 17 famílies Ewe. Es varen cercar famílies que fossin exemple dels distints grups socials de cada país, exceptuant les classes altes i professionals. L'objectiu de la recerca era, sobretot, mostrar que les diferències de sistemes escolars i de les normes de parentiu i organització familiar de cada ètnia influïen en les decisions i pràctiques escolars de les famílies. Es tractava d'un treball exploratori, amb un bagatge teòric molt limitat. El resultat final va ser comprovar que en ambdós països i ètnies es podien trobar les mateixes pautes o estratègies d'escolarització. Dit d'una altra manera, existien més diferències dins de cada país i ètnia que si se'ls comparava com a grup o unitat.

El que podia passar és que, parlant de sistemes escolars, les dues regions on férem el treball de camp (el sud de Togo i el centre de Ghana) eren molt similars. Eren zones amb uns nivells d'escolarització relativament alts (taxes netes a primària de més del 70%) i amb una demanda forta, sobretot a les ciutats. Això podia explicar, per exemple el creixement de les escoles privades, encara que també a les zones rurals, especialment al sud de Togo, la demanda era considerable: les comunitats locals construïen i gestionaven les seves escoles; a Ghana, les comunitats rurals contribuïen a finançar les escoles estatals. La principal diferència era que a Ghana, l'any 2006, s'acabava d'establir la gratuïtat total de l'escola pública bàsica, fet que podia explicar que les famílies més pobres comencessin a enviar els seus fills a l'escola. Pel que fa al sistema de parentiu (matrilineals els Asante i patrilineals els Ewe) no es trobaren diferències rellevants, més enllà de que, en temes escolars, la responsabilitat era dels pares i només en ocasions especials s'activaven les xarxes de parentiu.

Tot i aquests pobres resultats finals es varen trobar algunes pràctiques escolars i socials que es poden destacar. Tant a Ghana com a Togo es varen identificar tres tipus de situacions o trajectòries escolars: l'escolarització precària i discontinua, l'escolarització amb dificultats i l'escolarització relativament estable. Cada una d'aquestes trajectòries es lligava a una o més estratègies escolars, representacions de l'escola i expectatives, encara que eren més heterogènies les corresponents als dos primers grups.

S'hauria de destacar que les diferències més cridaneres eren les vinculades a dos fets que, a la vegada, podien dependre un de l'altre. Les explicacions d'una part dels pares donaven la impressió de que no es veïen capacitats per influir en l'escolarització dels seus fills, tant pel que fa a les relacions amb l'escola o amb l'ajuda que podien donar-los com amb l'assumpció de responsabilitats com a pares, fins el punt de declarar -aquest és el segon fet- que la trajectòries escolars dels seus fills depenien més d'aquests que no d'ells. En canvi, d'altres pares asseguraven que la seva obligació era fer tot el possible per aconseguir els objectius escolars que s'havien marcat pels seus fills i això incloïa dur a terme les pràctiques que ho fessin possible, ja que podien influir en els resultats escolars.

Aquestes consideracions coincideixen amb propostes teòriques com les de Kabeer (2000), que tracten d'explicar l'escolarització en els països pobres fixant-se més en les dinàmiques internes de les famílies, el valor de l'escola o en la capacitat d'influència dels pares que en factors estructurals. En el context dels estudis de les relacions entre famílies i escola als països africans, potser s'hauria d'explorar més aquest camí i, fins i tot, complementar-lo, seguint a Lahire (2012), amb l'estudi de les configuracions familiars presents en aquelles societats.

Bibliografia

- Banerjee, A. V. i Duflo, E. (2012). *Repensar la pobreza*. Madrid: Taurus.
- Bommier, A. i Shapiro, D. (2001). Introduction à l'approche économique de la demande d'éducation. A Pilon, M. i Yaro Y. (dirs.), *La demande d'éducation en Afrique. Etat des connaissances et perspectives de recherche* (49-62). Union pour l'Étude de la Population Africaine.
- Clignet, R. (1994). La demande d'éducation: aspects sociologiques, *Afrique Contemporaine*, 172, 108-118.
- Gérard, E. (2001). La demande d'éducation en Afrique: approches sociologiques. A Pilon, M. i Yaro Y. (dirs.), *La demande d'éducation en Afrique. Etat des connaissances et perspectives de recherche* (63-79). Union pour l'Étude de la Population Africaine.
- Kabeer, N. (2000). Intergenerational contracts, demographic transitions and the 'quantity-quality' trade-off: parents, children and investing in the future. *Journal of International Development*, 12, 563-482.
- Lahire, B. (2012). *Tableaux de familles*. París: Le Seuil. (Édition Poche, 1ª edició: 1995).
- Lange, M. -F. (2006). Les familles face à l'école: évolution de rapports et des représentations. A Pilon, M., *Défis du développement en Afrique subsaharienne. L'éducation en jeu* (163-184). Paris: CEPED.
- Lange, M. -F i Martin, J. Y. (1995). Présentation. Les stratégies éducatives en Afrique subsaharienne. Le face-à-face Etat/sociétés. *Cahiers des Sciences Humaines*, 31(3), 563-574.
- Reynés, M. (2010). *Pautas de escolarización de las familias Ewe de Togo y Asante de Ghana*. Tesi doctoral. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, Servicio de Publicaciones.